

Varga Gergely

Új amerikai diplomáciai erőfeszítések a Közel-Keleten

Míg az Obama-adminisztráció első három hónapjának külpolitikai agendáját a pénzügyi válság és az afganisztáni–pakisztáni probléma kezelésének újragondolása uralta, a januári gázai konfliktus után az elmúlt hetekben az izraeli–palesztin kérdés és Irán került a Fehér Ház külpolitikai napirendjének homlokterébe. Barack Obama igyekszik betartani választási ígéretét, miszerint a közel-keleti konfliktus átfogó rendezése érdekében kormánya nem fog késlekedni a diplomáciai erőfeszítésekkel.

Irán nukleáris programja

Irán egyik közepes hatótávolságú rakétáját tesztelte néhány nappal azelőtt, hogy 2009. május 17-én Barack Obama elnök találkozott volna a márciusban kormányfővé vált Benjamin Netanjahu izraeli miniszterelnökkel a Fehér Házban. Az üzenetértékű rakétakísérlet fő címzettje – az elnökválasztásra készülő iráni közvélemény mellett – természetesen Izrael és az Egyesült Államok volt, az üzenet pedig úgy dekódolható, hogy Irán kész és képes egy esetleges válaszcspásra, ha vitatott nukleáris programja miatt katonai konfliktusra kerül sor.

Az iráni nukleáris program jövője, illetve az esetleges amerikai és izraeli válaszok megértése szempontjából érdemes röviden áttekintenünk az iráni nukleáris program közvetlen belső motivációit. Ahmadi-nezsád az iráni nukleáris programot és a kemény Izrael- és Amerika-ellenes retorikát helyezte egész elnökségének és választási kampányának középpontjába is, feledtetni igyekezvén a választópolgárokkal az otthoni növekvő gazdasági-társadalmi feszültségeket. Az elnök azonban nem a legfontosabb döntéshozó az iszlám

köztársaságban: Iránt továbbra is a vallási vezetők irányítják, így végső soron a nukleáris program sorsáról is ők döntenek, mindenekelőtt Khámenei ajatollah. Mivel az atomprogram megvalósítása kapcsán továbbra is konszenzus uralkodik az iráni politikai eliten belül, függetlenül a belpolitikai ellentétektől, egy esetleges mérsékeltebb új elnök megkönnyítheti ugyan a párbeszéd elindítását a Nyugat és Irán között, de az atomprogram kérdésében a felek között vélhetően megmaradnak a fundamentális érdekellentétek. Ráadásul, ha egy mérsékeltebb, pragmatikusabb iráni elnök kerülne hatalomra, aki nem terheli szélsőséges nyilatkozatokkal Irán nemzetközi imázsát, könnyen lehet, hogy az Egyesült Államoknak és Izraelnek még nehezebb lesz nemzetközi támogatást szereznie az Irán elleni fellépéshez, főleg akkor, ha Teherán esetleg az izraeli leszereléshez köti az iráni program sorsát. Egyes izraeli és amerikai politikusok Iránt hosszú idő óta diktatórikus, szélsőséges iszlámisták által irányított, kiszámíthatatlan és majdani nukleáris fegyverei révén a térség stabilitását felborítani szándékozó, feltörekvő hatalomként festik le, ám ha csak az

elmúlt évtizedre tekintünk vissza, a kép jóval árnyaltabb.

Irán belpolitikai rendszerének jellemzésére ehelyütt nem térnénk ki részletesen, de érdemes arra utalni, hogy a jelenlegi választást övező belpolitikai csatározások rávilágítottak az iráni rendszeren belül meglévő – persze nyugati mércével mérve meglehetősen korlátozott – pluralitásra, különböző hatalmi központok meglétére, amelyen belül még az egyszerű választópolgár is szerepet kaphat. A választást követően az ellenzék felháborodása nagyrészt abból fakadt, hogy a hatalom valószínűsíthetően a saját maga által kialakított játékszabályokat sem tartotta be.

Ami a külpolitikát illeti, Irán a Hezbollah és a Hamász, valamint egyes iraki síita csoportok támogatásával kétségtelenül növelte befolyását az említett radikális iszlámista szervezetekben, és általuk az egész közel-keleti térségben. Ugyanakkor aligha állítható megalapozottan, hogy e mozgalmak Irán bábjaiként működnének, hiszen saját politikai vezetésük és agendájuk van, s céljaik korántsem mindig esnek egybe az irániakkal. Ráadásul Teherán nem egyszer éppen mérséklően hatott e szervezetekre, 2001. szeptember 11. után pedig az afganisztáni háborúban Teherán kifejezett együttműködési készséget tanúsított Washingtonnal.

Ami az iráni atomprogramot illeti, teljes mértékben reális – persze nem bizonyos – az az iráni vezetők által számtalanszor hangoztatott lehetőség, hogy Irán Japánhoz hasonló békés nukleáris hatalommá kíván válni. Vagyis rendelkezni kíván minden szükséges technológiával és hasadóanyaggal az önálló, békés célú nukleáris energia előállításához, ami persze óhatatlanul azt is jelenti majd, hogy ezt a technológiát néhány hónap alatt akár katonai célokra is fel tudja használni. A teheráni veze-

tők azonban elég pragmatikusak ahhoz, hogy tudják, mihelyt előállítanak egy atombombát, országuk azonnal több másik, Iránnál erősebb atomhatalom célkeresztjébe kerül. Az iráni nukleáris program mögötti motivációkat tehát sokkal inkább védelmi jellegűeknek kell tekinteni, s érdemes elfogadni azt, hogy az iráni vezetés az egyenrangúság, a modernizáció és a valódi szuverenitás zálogának tekinti nukleáris programját. Ne feledjük, hogy 2001 óta az Egyesült Államoknak Irán közvetlen környezetében három irányban is található katonai bázisai (Afganisztán, Irak, Grúzia), s az elmúlt években számtalan fenyegetés hangzott el izraeli és amerikai részről is – a Bush-kormányzat alatt nemcsak korlátozott katonai csapásokkal, hanem rezsimváltással is megfenyegetve Teheránt.

Barack Obama már az elnökválasztási kampány során hangsúlyozta, hogy a muzulmán világgal való kapcsolatok javítása érdekében komoly változásokat kíván végrehajtani az amerikai közel-keleti politikában. A Bush-adminisztráció hivatali ideje alatt a rendezetlen palesztinkérdés a terrorizmusellenes harc keretében hátrébb rendeződött a „lator államokkal” (a közel-keleti térségben ilyennek tekintették Irakot és Iránt), illetve a szélsőséges iszlám mozgalmakkal szembeni fellépéshez képest. A neokonzervatív stratégiák erősen leegyszerűsítve úgy gondolták, hogy „Jeruzsálemhez Bagdadon keresztül vezet az út”, vagyis elég Irakot demokratizálni, s ennek majd pozitív kihatása lesz az egész arab térségre, ami szinte automatikusan elhozza majd az izraeli–palesztin békét is.

Nem így történt. Az iraki háború a keményvonalas iszlám mozgalmakat erősítette meg szerte a Közel-Keleten, továbbá – nagyrészt Irak összeomlásával – Iránt, az Egyesült Államok legerősebb térségbeli ellenfelét. A szélsőséges iszlám erősödé-

se ugyanakkor ismételten erőteljes önvédelmi reflexeket váltott ki Izraelből, miként azt a 2006-os Hezbollah elleni libanoni és a 2009. év eleji Hamász elleni gázai háború is megmutatta. A regionális erőviszonyok terén Irak stabilizálódása tűnik egyedüli pozitív fejleménynek az amerikai közel-keleti pozíciók szempontjából, bár valószínű, hogy a bagdadi kormány – ahogyan az önbizalma, és nem lesz annyira ráutalva az amerikai védőernyőre – idővel lazítani kíván majd a washingtoni gyepől.

Barack Obama szerint az izraeli–palesztin megbékélés nélkül nincs átfogó közel-keleti béke és stabilitás. A június elején Kairóban elmondott, történelminek mondott beszédében világossá tette, hogy a palesztinkérdés rendezése elengedhetetlenül fontos a muzulmán világ és Amerika kapcsolatainak rendezésében, ezért támogatni fogja a legitim palesztin igényeket. A januárban hivatalba lépett elnök kezdetől fogva nyilvánvalóvá tette, hogy a korábbi megállapodások alapján (Oslo, útiterv, Annapolis) a „két állam”-megoldást látja egyedül lehetségesnek, s ehhez ragaszkodni fog. A Netanjahuval való találkozót megelőzően Obama és Joe Biden alelnök több ízben leszögezte, hogy az új izraeli kormánytól is elvárják a korábbi megállapodások tiszteletben tartását. Egy nemrégiben nyilvánosságra került diplomáciai levél szerint – melynek szerzője James Jones nemzetbiztonsági főtanácsadó – az Obama-adminisztráció meg fogja győzni Izraelt a kompromisszum szükségességéről a palesztinkérdés tekintetében, s erőteljesebb nyomást fog gyakorolni rá, mint a Bush-kormány. Az új amerikai vezetés szerint a lezáratlan közel-keleti konfliktusokat – a palesztinkérdést, az iráni nukleáris programot, a szíriai–izraeli békeszerződést – párhuzamosan, egymással összefüggésben célszerű kezelni. Így került sor Ge-

orge Mitchell különmegbízott kinevezésére, aki folytatja diplomáciai körútjait a Közel-Keleten, valamint ehhez kapcsolható Obama Iránnak tett gesztusai (videoüzenet, diplomáciai egyeztetések) és az izraeli–szír béketárgyalások ösztönzése is. Emellett Rose Gottemoeller külügyminiszter-helyettes egy konferencián India és Pakisztán mellett Izraelt is sürgette az atomsorompó-szerződéshez (NPT) való csatlakozásra, ami figyelemre méltó változást jelent a korábbi elnéző amerikai álláspont-hoz képest.

Barack Obama tehát úgy látja, hogy mindenképpen szükség van előrelépésre az izraeli–palesztin konfliktus rendezésében, ez ugyanis megkönnyíti az Iránnal folytatandó tárgyalások nemzetközi támogatásának (arab országok, Európai Unió, Oroszország) megszerzését. Másrészt, ha a diplomáciai offenzívának mégsem lesznek eredményei, könnyebb lesz az Iránnal szembeni keményebb fellépés az izraeli–palesztin békefolyamat sinre kerülésével. Az izraeli oldal mellett természetesen a palesztin felet, elsősorban a Hamászt sem lesz könnyű engedményekre bírni, különösen úgy nem, hogy a palesztin radikális szervezetet az izraeli kormány mellett egyelőre Washington sem tekinti tárgyalópartnernek. Ugyanakkor a palesztin félre hosszú éveken át nehezedő egyoldalú nyomásgyakorlás után, amely a Bush-kormány alatt volt a leglátványosabb, egy kiegyensúlyozottabb megközelítés kipróbálása mindenképp célravezetőnek tűnik, hiszen csak az érzékelhető eredmények foghatják ki a szelet a radikális erők vitorlájából mindkét oldalon.

Az Amerikai Egyesült Államok stratégiai prioritásai meglehetősen világosak. A jelenlegi közel-keleti status quóra és az Egyesült Államok térségbeli pozícióira az iráni atombomba jelenti a legnagyobb kihívást, nem

pedig a palesztin helyzet további rendezetlensége, amely a jelenlegi adminisztráció szerint „csak” hosszú távon és elsősorban politikailag ássa alá Amerika hitelét. S bár Barack Obama számol a rendezetlenség következményeivel is, azonban nem kétséges, hogy adminisztrációja erőteljesen válaszolni fog az esetleges katonai-stratégiai kihívásra is, bár ma még megjósolhatatlan, hogy ez katonai csapásokat is jelentene-e. Az amerikai kormány vélhetően akár széles körű nemzetközi támogatás nélkül is cselekedne, ha szükségét látná, de a Bush-kormány hibáiból okulva Obama olyan széles nemzetközi támogatást igyekszik szerezni, amelyet csak lehet. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy Irán legkorábban vélhetően 2012–2015 között lesz képes atombomba előállítására, vagyis a jelenlegi elnöki terminus alatt erre kevés az esély. Obama tehát abban lehet érdekelt, hogy az irániakkal ellentétben ne a tárgyalások, hanem az iráni nukleáris küszöb elérésének időpontja húzódjon el, s így ne kelljen döntenie egy újabb háború vagy egy új atomhatalom tolerálása között a 2012-es elnökválasztás előtt.

Eltérő izraeli és amerikai prioritások

Benjamin Netanjahu ugyanakkor Izrael biztonságára nézve olyan egzisztenciális és sürgető fenyegetésnek tartja az iráni nukleáris programot, melyet rövid időn belül „kezelní kell”. Az izraeli politikai eliten belül konszenzus van a tekintetben, hogy meg kell akadályozni Iránt már abban is, hogy nukleáris fegyver előállítását biztosító képességekre tegyen szert. Az izraeli miniszterelnök ennek érdekében igyekszik is maximálisan kihasználni az USA-nak a térségbeli status quohoz fűződő érdekeit és köte-

lezettségét. Nem titkolja azt sem, hogy nem bízik Barack Obama tárgyalásainak sikerében, amelyeket szerinte Irán csak időhúzásra használ fel, így az iráni nukleáris létesítmények elleni korlátozott mértékű katonai csapást tartaná szükségesnek minél előbb. Egy esetleges egyoldalú izraeli légitámadás várható következményei azonban az Egyesült Államokat is komolyan érintenék (gondoljunk annak lehetséges olajpiaci és olajszállítási következményeire, az iraki sítták reakciójára, vagy a politikai következményekre Kairótól Iszlámábádig). Netanjahu célja tehát rávenni az amerikaiakat arra, hogy ők mérjenek csapást Iránra, hiszen a következmények alól úgyse bújhatnak ki, ráadásul sokkal hatékonyabban végre tudnák hajtani a katonai akciót. Az iráni fenyegetés árnyékában mindeközben igyekszik negligálni a palesztin békefolyamatot: továbbra sem kötelezte el magát nyilvánosan a „két állam”-megoldás mellett, csupán tárgyalási hajlandóságát hangsúlyozta, s elsősorban pénzügyi-gazdasági területen kíván új kezdeményezésekkel és engedményekkel előállni a palesztinok javára. Mindeközben tovább folytatódik az illegális ciszjordániai izraeli telepek bővítése a palesztin területek kárára.

Palesztin oldalon ugyanakkor továbbra is kérdéses, hogy sikerül-e egységkormányt létrehozni a Gázai övezetben tartó Hamász és a Fatah között. Az idő ráadásul nem a mérsékelt Fatahnak dolgozik, hiszen a ciszjordániai területeken – szembeesülve az eddigi béketárgyalások kevés eredményével – egyre csökken a békés tárgyalások sikerében és a „két állam”-formulában bízó palesztinok tábora.

A májusi washingtoni találkozón tehát az izraeli–palesztin viták helyett, amelyekre Barack Obama kívánt fókuszálni, Benjamin Netanjahu egyértelműen az iráni kihívást

akarta középpontba helyezni. Netanjahu sikeresebb volt Obamánál. Az amerikai elnök a közös sajtótájékoztatón mindenesetre leszögezte, hogy az Iránnal folytatott tárgyalások nem nyúlhatnak el a végtelenségig: az adminisztráció kézzelfogható eredményeket vár belátható időn belül – vélhetően még ez év végéig. Kijelentette továbbá, hogy ha nem tapasztalnak kellő együttműködési készséget az iráni vezetés részéről, újra fogják gondolni az amerikai Irán-politikát. Az amerikai elnöknek ugyanakkor nem sikerült elérnie, hogy Netanjahu nyilvánosan is elkötelezze magát egy önálló palesztin állam mellett. Az izraeli miniszterelnöktől pusztán egy olyan ígéretre futotta, hogy a palesztinok teljes mértékben kormányozhatják saját magukat, az illegális telepekre vonatkozó kritikákat pedig szó nélkül hagyta. Netanjahu csak Obama kairói beszédét követően, Izrael közel-keleti politikáját felvázoló beszédében, erős amerikai diplomáciai nyomásra említette meg egy demilitarizált palesztin állam lehetőségét, ám a palesztinok számára elfogadhatatlan korlátozásokkal.

Az Obama-adminisztrációnak azonban nemcsak Izraelben problematikus elfogadtatni az új amerikai irányvonalat, hanem odahaza is. A találkozót követő napon 76 szenátor (vagyis demokrata és republikánus egyaránt) és számos képviselő írta alá azt a nyílt levelet, melyben többek között arra szólítják fel az elnököt, hogy vegye figyelembe az Izraelt fenyegető veszélyeket, amikor a békefolyamat előmozdításán dolgozik. A befolyásos Izrael-barát és a jobboldali Likud párthoz közel álló lobbicsoport, az AIPAC (*American Israel Public Affairs Committee*), amely vélhetően az említett levél megszületésében is szerepet játszott, valószínűleg mindent meg fog tenni annak érdekében, hogy az izraeli igényeknek megfelelő irányba befolyásolja az amerikai

kormányzat döntéseit, és Bagdad után Teherán kerüljön Washington figyelmének középpontjába Jeruzsálem helyett. Ráadásul a leghatékonyabb eszköz, amellyel Obama Izraelt engedményekre tudná készíteni, az amerikai segélyek folyósításának esetleges felfüggesztése. Ebbe azonban a kongresszusnak is komoly beleszólása van, a fentiek tükrében pedig politikailag nehéz lenne ott átvinni egy ilyen határozatot. Obama tehát rendkívül nehéz feladat előtt áll, hiszen komoly belpolitikai nyomás nehezedik rá az eddigi Izrael-barát irányvonal fenntartása érdekében.

Külpolitikai téren ugyanakkor tisztában van azzal, hogy az izraeli–palesztin kérdésben játszott szerepe központi jelentőségű nemzetközi népszerűségének fenntartásában, különösen az őt alapvetően pozitívan fogadó muzulmán világban. Ezt a politikai tőkét azonban gyorsan elveszítheti, ha nem sikerül belátható időn belül konkrét eredményeket elérnie az izraeli–palesztin kérdésben. Ebben az esetben pedig az elnöksége elején megígért valódi amerikai nyitás a muzulmán világ felé csupán hamvába holt kísérlet marad.

A nemzetközi nukleáris non-proliferációs rezsim válsága

Az Obama-adminisztráció az iráni nukleáris programot illetően sincs könnyű helyzetben. Katonai szakértők szerint egy esetleges katonai csapás csupán néhány évre vetné vissza az ország nukleáris programját, ellenben rendkívüli következményekkel járhat a térség stabilitása és az Egyesült Államok nemzetközi megítélése szempontjából. Így az Washington részéről is lehetséges kompromisszumnak tűnik, hogy Irán ugyan előállítja a nukleáris fegyver létrehozásához szükséges hasadó-

anyagokat és technológiai eszközöket, vagyis átlépi az úgynevezett nukleáris küszöböt, de nem építi meg magát a bombát. Ha a tárgyalások komolyra fordulnak, a vita valószínűleg főleg arról fog folyni, mennyire közelítheti meg Irán a nukleáris küszöböt, esetleg át is lépheti-e.

Az iráni elnökválasztást követő belpolitikai csatározások hatásait még nehéz lenne pontosan felmérni. Nemcsak Ahmadinezsád, hanem Khámenei ajatollah és az egész rendszer legitimitása gyengült meg a választási csalás gyanúja és az azt követő politikai és utcai összecsapások következtében. Irán első számú vallási vezetőjének kiállása Ahmadinezsád mellett azt valószínűsíti, hogy Khámenei nagyon kemény tárgyalásokat tart csak elképzelhetőnek az Egyesült Államokkal, vagy talán nem is szándékozik komoly tárgyalásokba bocsátkozni. A belső rend helyreállítása érdekében akár fel is erősödhet a hatalom Nyugat-ellenes, harcias retorikája, a külső ellenségkép felerősítésével ugyanis könnyebb lehet a belső ellenzéknek pacifikálni. Ugyanakkor a hatalmi elit látványos megosztottsága és az ellenzék ereje mellett hasonlóan reális forgatókönyv egyfajta kiegyezés, engedmények tétele az ellenzéknek, ami idővel külpolitikai téren is óvatos

nyitást eredményezhet. Washington visszafogott reakciói az iráni események kapcsán arra engednek következtetni, hogy gyors forradalmi változásokra az amerikai adminisztráció sem számít Iránban.

Bárhogy is alakul az iráni atomprogram körüli vita, nyilvánvaló, hogy az egész nemzetközi non-proliferációs rezsimre kihatással lesz. Világos, hogy tarthatatlan az USA-nak az a politikája, amely a Bush-korszak alatt nyíltan, korábban pedig hallgatólagosan eltúrte vagy támogatta a baráti országoknak (Izrael, India) az NPT-szerződéssel ellentétes nukleáris programjait, az ellenséges országok (Irán, Észak-Korea) esetében viszont zéró toleranciát alkalmazott. Az a paradox helyzet alakult ki, hogy önmagában mind az iráni atomfegyver tolerálása, mind a vele szembeni kemény fellépés az NPT legitimitációját ássa alá. Előbbi azért, mert regionális nukleáris fegyverkezési versenyt indíthat el, utóbbi pedig azért, mert az elmúlt évek részrehajló és kettős mércén alapuló nukleáris politikája láthatóan egyre komolyabb ellenállásba ütközik mind több ország részéről. Az iráni nukleáris program kérdését csak az egész nemzetközi nukleáris non-proliferációs rezsim újragondolása mellett lehet hosszú távon rendezni. ■

Irodalom

76 Senators Write to Obama: Israel at Risk. *Newsmax.com*, 20 May, 2009.

Barack Obama hints at tougher line on Israel. *The Times*, 5 May, 2009.

Geneive Abdo: Netanyahu's Washington Victory. *Foreign Policy*, May 2009.

N. Rózsa Erzsébet – Tálás Péter: Az iráni atomprogram körüli vitáról. *ZMNE SVKK Elemzések*, 2006/1.

Obama presses Netanyahu over two-state plan. *BBC News*, 18 May, 2009.

Robert Satloff: The Obama–Netanyahu Meeting: Analysis and Assessment. The Washington Institute of Near East Policy – Policy Watch. 21 March, 2009.

Tony Karon: Iran's Missile Test: A Message to Obama. *Time Magazine Online*, 22 May, 2009.

U.S. wants Israel, India in anti-nuclear arms treaty. *Reuters*, 5 May, 2009.